

A nemzet és kihívói

Stefan Berger – Chris Lorenz (eds.): The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories. Palgrave Macmillan, CPI, Chippenham and Eastbourne, 2011. 552 oldal

A *Writing the Nation* a Palgrave Macmillan kiadó gondozásában megjelenő, új, historiográfiai témájú, a nemzeti történetírásokra koncentráló, több mint száz történész kollektív munkáján alapuló sorozat, amely immár közel egy tucatnyi kötetet foglal magában. A sorozat szerkesztői között találjuk például a nemzeti identitás és történetírás kapcsolatára specializálódott Chris Lorenzt, Jo Tollebeeket és Stefan Bergert. A sorozat célja leginkább az európai nemzetállamok történetírásának transznacionális (a nemzeti kereteket jelentősen kitágító vagy elhagyó) bemutatása, erősítve ezzel egy európai látószög kidolgozását. Írásunk célja a sorozat egyik, eredetileg 2008-ban kiadott, *Contested Nation* című kötetének ismertetése, amely 2011-ben ismét megjelent.

A *Contested Nation* szerkezetiileg két eltérő nagyságú egységre oszlik: a bevezető tanulmányok az elméleti alapot, fogalmi tisztázást szolgálnak, majd a terjedelmesebb, az egyes országok, régiók történetírását vizsgáló rész következik. Az esettanulmányok általában egynél több nemzet történetírásáról szólnak, és nem ritkán több szerző jegyzi őket. A kötet leginkább a 19. és 20. századra koncentrálnak, ugyanis ezen periódusban szorosan összekapcsolódott a történetírás tudományává válásának folyamata a nemzetépítéssel. A szerkesztők legfontosabb elméleti alapként többek között Hayden White, Pierre Nora és François Hartog műveire támaszkodnak. A posztmodern és White hatásának tudható, hogy a kötetben a nemzetet mint szöveget vizsgálják, és nem mint eleve adott létezőt. Nora nyomán lényegesnek

tartják a nemzet, történetírás, emlékezet, identitás kapcsolatának vizsgálatát: ebben az értelemben a könyvben áttekintett nemzeti történetek identitásformáló emlékhelyek is egyben. Nora felfogásához képest Hartogra támaszkodva hangsúlyozzák, hogy az emlékezhelyeket nem csupán a nemzet tematikája köré lehet csoportosítani. Hartog, bár utalt a nemzeti szempontokat érvényesítőhöz képest alternatív történetírás lehetőségére, nem fejtette ki, melyek lennének ezek az alternatívák. A *Contested Nation* ezeket próbálja meghatározni, így továbbgondolva Nora és Hartog koncepcióját. Az alternatívák közé tartoznak eszerint a *gender*, vallás, etnikum, valamint társadalmi osztály szerint konstruálódó identitások. A szóban forgó fogalmak diszkurzív jellegük miatt magukban hordozzák a másságtudatot, ami a különböző társadalmi és politikai kontextusoknak megfelelően változott/változik, ezért a tanulmányok végigkísérik e különböző fogalmak történetét is. A kötet itt kettős feladatra vállalkozik: nemcsak azt vizsgálja, hogyan jelentek meg más osztályok, társadalmi nemek, vallások ezekben a nemzeti narratívákban, hanem arra is kitér, hogy a nemzeti narratíva hogyan építette be (hiszen a legtöbb vizsgált esetben a nemzeti narratíva volt egyben a mesternarratíva is) a marginalizált csoportokról alkotott képek tulajdonságait nemzetfogalmába, azaz például hogyan „férfiasította”, „nőiesítette” a nemzeteket egy adott történetíró. Az alábbiakban ezeket az alternatív identitásokat elemző, elméleti jellegű tanulmányokat igyekszünk bemutatni, miközben a kötet második felében található írásokból vett példákkal utalunk arra, hogyan érvényesültek ezek a szempontok a kötet esettanulmányaiban.

Joep Leersen tanulmányában nemzet és az etnikai alapú narratívák viszonyát a történetírás 19. századi professzionalizációjától kezdve követhetjük nyomon. Számos esetben az etnikai nemzetfogalom jelent meg a nemzetépítésben tevékeny részt vállaló történészek munkáiban (hiszen az etnikai felfogás összefonódott a romantikus nacionalizmussal), a kelet-európai peremvidékeken pedig szinte általános volt ez. Az etnikai szemlélet a huszadik század első felében különösen a német *Volksgeschichte* révén volt virulens, majd később jelentősen csökkent a jelentősége a történetírásban. A politikai és etnikai nemzet viszonyára Belgium esete különösen jó példa. Itt a nemzettel (amely politikai nemzetet jelent) szemben nyelvi-etnikai (flamand vagy vallon) fonalak erőteljesebben jelentkeztek, mint például a 19. századi Németországban. Igaz, a belga történetírás kapcsán sem beszélhetünk teljes „hatalomátvételtől”, sokkal inkább részleges adaptációról. Ebben az esetben látható, hogy az egységes (germán) gyökerekkel rendelkező Belgium-képpel szemben a fizikai antropológiának köszönhetően már a 19. század közepén szembeállították az etnikai állam képét, amely elméletet történétírók (Godefroid Kurth, Henri Pirenne) is átvettek. Emellett a 20. század közepéig aktívak voltak a korábban népszerűbb, az egységes germán ősökkel rendelkező belga nemzetkép hívei is. Flamand részről problémát okoztak a saját etnikai kötődéseik és a belgaságuk közötti ellentmondások, amit az írók az ezen narratívák közötti egyensúlyozással próbáltak kiküszöbölni. A vallon történetírásban ez a probléma kevésbé volt jellemző, hiszen náluk a második világháború után kezdődött jelentősebb nemzeti történetírás, s egyértelműen a vallonságuk mellett tettek tanúbizonyságot a kutatók. Ugyanígy komparatív szemlélettel válik érthetővé az etnikai (kulturális) és a politikai (egy államhoz kötött) nemzet- vagy ezekkel szemben egy mindezeket beolvasztani igyekvő birodalom-konceptió közötti különbség az orosz, litván, ukrán,

észti és lett nemzeti történetírás vizsgálatánál. A kulturális nemzetdefiníció kézenfekvő volt a történelmi államisággal nem rendelkező lettek és észtek számára, míg a litvánok és az ukránok a történelmi állam tradícióját hangsúlyozták (Litván Nagyhercegség, Kijevi Rusz), az oroszok pedig egy összbirodalom keretén belül gondolkodtak, ennek megfelelően az orosz állam történelmébe próbálták integrálni a nem orosz (ukrán, belarusz) népeket is. Az állami intézmények, a történetírás szakszerűsödésének fontosságára mutat rá a szlovák történelmi gondolkodás esete: itt az etnikai nemzetfelfogás dominanciája összefüggésben állt a szakszerű történetírás (államhatalomhoz kapcsolódó) intézményeinek a hiányával.

A vallás és a nemzeti történetírások összefüggéseit vizsgáló tanulmány (James C. Kennedy) szerint a nemzeti történelmek a 19. század folyamán nem szekularizálódtak teljes mértékben, hiszen a nemzet és a vallás összeolvasztásával a történészek gyakran „szakralizálták” nemzetüket, egyfajta klérusként léptek föl, és csak korlátozott mértékben marginalizálták a vallási tényezőket a történelemben. A szakralizáció paradox módon a nemzetépítés folyamán a szekularizációt volt hivatott erősíteni, az eredmény így a vallás és a nemzetépítés szoros kapcsolata lett. Németország és Franciaország együttes vizsgálatával sikerült egységes irányvonal szerint bemutatni a vallás és a nemzeti narratíva között lehetséges változatok több fajtáját. A 19. századi Poroszországban a fejlődő professzionális történetírás első generációjának tagjai protestáns papi családokból kerültek ki (Ranke, Droysen), akik az isteni tettek dokumentálását művelték munkásságukkal. Így a protestantizmus és a porosz nacionalizmus nagymértékben kapcsolódott. Ez majd csak az 1880-as évek technika által inspirált világában kezd háttérbe szorulni, hogy aztán a *völkisch* identitás teljesen marginális, megalkuvó szerepbe kényszerítse a politikai nemzet és a vallás szerepét. Ehhez képest a nyugati szomszéd nemzetépítő történetében két irányzat fejlődött

ki. A francia katolikusok egyházuk elsőszülött leányává emelték az országot, így nemzet és vallás itt is igen erős köteléket alkotott. E felfogás párhuzamosan futó ellennarratívájának a republikánusokat állították, akik szemében a vallás a zsarnoksággal és a túlhaladott konzervativizmussal volt egyenlő. Lengyelország, Magyarország, Litvánia és Ukrajna esetében a keresztény üdvtörténet gyakran nyomot hagyott az egyes nemzeti narratívákon, például visszatérő motívum a nemzet halála, majd feltámadása. A Lengyelországra használt 'nemzetek Krisztusa' megnevezést a litván és az ukrán történetírás ismerte és átvette. A vallás és a nemzeti hovatartozás teljes összeolvadására példa az orosz és román történetírás, ahol az ortodoxiához tartozni majdnem egyenlő volt az orosz/román néphez való tartozással. A vallás és nemzetiség szoros összetartozását igyekezett vitatni ezzel szemben az ukrán egyháztörténet, amely gyakran utalt az ortodoxia transznacionális karakterére a középkorban, hogy ezzel egy oroszról különálló ukrán identitást legyenek képesek konstruálni.

Az osztálykoncepciókat vizsgáló elméleti tanulmány (Gita Deneckere és Thomas Welskopp) elsősorban a nyugati államokra (Belgium, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia és Svájc) koncentrálnak, s az írók kulcsfontosságúnak tekintik a Nagy Francia Forradalmat, hiszen az egyfelől lényeges átalakuláshoz vezetett a „szabadság, egyenlőség, testvériség” eszméjének zászlaja alatt, másrészt a polgárság ekkor találkozott más, „veszélyesebb” eszmékkel és osztályokkal. Az osztályalapú narratívák külföldi adaptációja azonban jóformán csak egy már meglévő mesternarratíva fogalmi keretein belül zajlott, mert Nagy-Britanniában a *whig* történelemfelfogás, Németországban a historizmus szemlélete volt az, amely vagy egyáltalán nem vagy csak nehezen engedte beépíteni a fogalmat a nemzetképbe. Az osztályalapú narratívák sorsa a tanulmány szerzői szerint szorosan összefonódott a forradalmak értelmezéseivel és a forradalmiság

hagyományának kérdésével, így például Németországban a forradalom-ellenes tradíció miatt kevésbé vagy egyáltalán nem simultak be a nemzeti narratívába. Az írók konklúzióként megjegyzik, hogy az osztályalapú szemlélet valójában hosszútávon nem tudott megfelelően erős alternatív műtfelfogást kínálni a nemzettel szemben. A nemzeti szemlélet gyakran osztálytulajdonságokkal felruházva jeleníti meg a nemzetet. Az északi országok (Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország,) tekintetében a *völkisch*, illetve a (finn) *kansa* parasztságra építő nemzet-szemlélet általában a nemességet nem foglalta magában. Finnországban a nemesség tagjait idegenként tartották számon, akik elnyomták a finn parasztságot. A norvég történetírásban mint gyenge és nemzetietlen úri csoport szerepeltek. A nemzet paraszti osztállyal való azonosítása máshol is domináns volt: az ukrán, cseh, szlovák narratíva plebejus nemzetként határozta meg magát. A kezdetben békés, demokratikus paraszti közösségeket ezekben a történetekben mindig egy idegen származású osztály hajtja uralma alá, így a nemzetépítés feladata gyakran az eredeti, elnyomott nép „felfedezése”. A nemzeti történelmek osztályfogalmainak etnikai tartalommal való bővülése a zsidó polgárság, német nemesség/polgárság és a „tisza” parasztság konstrukciója esetében megfigyelhető. Az osztálynarratíva elvileg mesternarratívává vált a kommunizmus által érintett országokban 1945 után, gyakorlatilag azonban ez a fordulat szinte sehol nem törölte el teljesen a régi nemzeti történetek vonásait: a Habsburg-ellenesség továbbra is megmaradt Magyarország esetében, Jugoszláviában sem jött létre egy nemzeti törésvonalakat megszüntető, új identitás. A kötet elméleti tanulmányai felhívják arra a figyelmet, hogy az ellennarratívát nem szabad automatikusan pozitívabban értékelni, így a kötet eset-tanulmányai nem térnek ki arra, hogy az osztálynarratíva domináns pozícióba kerülése pozitívan vagy negatívan értékelhető-e a nemzetivel szemben.

A nők történeti ábrázolásának egyik kiemelendő motívumaként egy feltételezett aranykorra való gyakori utalást nevezte meg a kapcsolódó elméleti tanulmány írója (Jitka Malečková). A szlovák történetírók például gyakran utaltak vissza a „pogány” korszakra, amikor a nők a társadalom szabad és hű tagjainak számítottak, amíg ezt az idilli állapotot az idegen német expanzió a hanyatlás útjára nem lökte. Később általános tendenciának mutatkozott, hogy a kortárs államra és jövőképzetere vonatkozó viták során a nőjogi mozgalmak ügyét felkaroló gondolkodók a nők feltételezett ősi szabadságáról írtak. Európában két eltérő irányvonal bontakozott ki az első világháborút követően. A nyugati államok nemzeti történetírásán belül a nők történeti szerepének jelentősége csökkent, s csak a 21. század elejére kezdett a két tábor (a nagy nemzeti narratívákat és a *gender* szempontokat előnyben részesítők csoportja) komolyabb párbeszédet folytatni egymással. Az önidentitást kereső közép-európai országok pedig a nőket csupán a nemzet építőköveiként használták fel. A nemzeti történetírók *gender*-képéről árulkodnak nemzetfogalmaik. A korábban már említett példával (a francia papok országukat egyházuk elsősülött lányaként tartották számon) analóg Spanyolország esete ebből a szempontból, ahol elsősorban az állam feminin attribútumokkal való felvértezése a lényeges motívum. A ’spanyol matróna és az oroszlán’ jelképet emelték ki a kötetben, mint amelynek formaváltozásai között a félmeztelen, kezében nemzeti zászlót, fején frígiai sapkát hordó nő is megtalálható. Mégis, a 20. század közepéig a nők maguk gyakran inkább negatív szerepet játszottak, vagy negatív tulajdonságaik jelentek meg a különböző történeti munkák lapjain. Erőteljesebben és pozitívan, de egyáltalán nem dominánsan csak fokozatosan, egyfajta „genderizált” nemzetépítés építőelemeiként kerültek tárgyalásra. A spanyol történészek vizsgálódásai a királynőkre, férfiasított nőkre, illetve női mártírokra összpontosultak, sok esetben annak érdekében, hogy ezeket eszmék vagy célok

szimbólumaivá magasítsák. Döntően a férfiak a történelem alakítói a zsidó történetírásban is, amely a rabbikban általában a férfierények (tudós, önfeláldozó élet) megtestesítőit látta. A szenvedő, tudós, önfeláldozó zsidó férfi alakjával szemben a cionista narratívához kapcsolódik a *muscular judaism* fogalma, mely az erős, ellenálló és jó fizikumú zsidó férfit jelenti. A görög–török történetírásban a *gender* szintén csak támogató jellegű, s a nők leginkább férfias tulajdonságokkal, a nemzet oltárán tett áldozattal kerülhettek be a nemzeti narratívákba: a példaként állított görög nők inkább leugrottak a sziklákról, mintsem török fogságba essenek.

A kötet szerkesztői zárszavukban kiemelik a kulturális transzfer vizsgálatának jelentőségét a historiográfiában: ez lehet nagyobb hatókörű (Herder vagy Marx eszméi szinte az összes vizsgált nemzetállamban éreztették hatásukat) vagy korlátozott, regionális, szomszédos országok közötti kölcsönhatás. Egyes országok történetírásai jelentős mértékben befolyásolták más országokét ilyen transzferek során (a német professzionalizáció például a francia és brit történetírást a 19. században), de jelentős az emigráns történetírás szerepe is ebben a tekintetben. A szerzők előrevetítik, hogy szerintük még számos erőfeszítést igényel a nemzeti történetírások transznacionális kapcsolatainak, kölcsönhatásainak kutatása. A kötet és a *Writing the Nation* sorozat egésze is a historiográfia denacionalizálására törekszik annak érdekében, hogy a történetírások közötti kulturális transzfert jobban érthetővé tegye. Ezzel a törekvéssel kapcsolatban utalnak arra, hogy téves a pozitív patriotizmus – káros nacionalizmus megkülönböztetés az előbbi javára, hiszen mindkét felfogás a nemzeti történelem homogén, a múlt és a jelen szoros kapcsolatára épülő képéből indul ki, a történésznek tehát mindkettővel szemben kritikusnak kell lennie. Ugyanakkor a történész teljes kivonulása a nemzeti történetírásból azt eredményezheti, hogy mások, „celeb-történészek” vagy kifejezett dilettán-

sok töltik be a helyüket a nemzeti szempon-
tot erősítő *public history* művelésével, akik
TV-műsorokban fellépve jelentős tömegeket
képesek befolyásolni. A szerzők a számos,
bízható kezdeményezés ellenére úgy vélik, a

nemzeti keretekbe zárt történetírásnak to-
vábbra is biztos jövője van.

KÁLI RÓBERT – TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID